ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 108, Eylül 2020, s. 99-119

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.44559>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
29.06.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.09.2020

Dr. Öğr. Üyesi Emel YILDIZ

Mersin Üniversitesi, Sanat Tarihi
emelyldz33@mersin.edu.tr

VAN İLİ HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ CEPHE SÜSLEME PROGRAMI: TAÇKEMER PLASTİK BEZEME ÖRNEKLERİ

Öz

Van Gölü Havzası sınırları içerisinde yer alan ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli şehirlerinden biri olan Van İli, tarihi sürecinde birçok medeniyet ve devlete ev sahipliği yapmış olmasının doğal sonucu olarak tarihi ve kültürel miras açısından çeşitlilik göstermektedir. Bu eserler içerisinde Hristiyan dini mimarisi yapıları mimari üsluplarının yanı sıra taş bezeme öğeleriyle günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Söz konusu eserlere yönelik çeşitli araştırma ve yayınlar olmasına rağmen, bu yapıların cephe programı düzenlemesinde dikkat çeken taçkemer plastik bezemelerin şimdiye kadar detaylı olarak incelenmedikleri görülmektedir. Bu çalışmada, Van'daki Hristiyan dini mimarisi yapılarının cephe süsleme programı düzenlemesinde taçkemer plastik bezemelerin tanıtılması amaçlanmıştır. Cephelerde pencere ve üçgen niş üzerlerinde yer alan toplamda 18 adet bitkisel ve geometrik motifli taçkemer plastik bezeme çalışılmıştır. Gerek görsel gerek teknik olarak belgelenen plastik süsleme örnekleri aynı zamanda çevre kültürlerin benzer örnekleriyle karşılaştırılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Van İli, Hristiyan Dini Mimarisi, Cephe Programı, Plastik Bezeme, Taçkemer.

VAN PROVINCE CHRISTIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE FAÇADE DECORATION PROGRAM: EXAMPLES OF CROWN-ARCH PLASTIC ORNAMENTS

Abstract

Van Province, which is located within the borders of Van Lake Basin and is one of the important cities of the Eastern Anatolia Region, shows variety in terms of historical and cultural heritage as a natural result of hosting many civilizations and states in its history. Christian religious architecture structures have survived to this day with their architectural styles as well as stone decoration elements. Although there are various researches and publications for these works, it is seen that the crown-arch plastic ornaments, which draw attention in the arrangement of the façade program, have not been studied in detail until now. In this study, it is aimed to introduce the crown-arch plastic ornaments in the arrangement of the façade decoration program of the Christian religious architecture buildings in Van. A total of 18 vegetative and geometric crown-arch plastic ornaments on windows and triangular niches were studied on the façades. Plastic decoration samples, both visually and technically documented, were also evaluated by comparing them with similar samples of surrounding cultures.

Keywords: Van Province, Christian Religious Architecture, Faade Program, Plastic Decoration, Crown-arch ornament.

GİRİŞ

Ortaçağ ve sonrası Van Gölü ve çevresinde inşa edilen mimari eserler arasında manastırlar, Hristiyan dini mimarisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu noktada Hristiyan Ermenilerin yaptığı dini yapılardan manastır kuruluşları hem mimari üslupları hem de mimari plastik süslemeleri ile ön plandadır.

Manastır kuruluşlarının mimari dokusunu yansıtan ve zevk - estetik beğeniye hitap eden sanatsal yaratının plastik değerleri açısından (form ve kompozisyon vb.) ele alınması noktasında araştırma konusunu, Van İli Hristiyan dini mimarisi cephe süsleme programı düzenlemesinde taçkemer plastik bezeme örnekleri oluşturmaktadır.

Ermeni mimarisi cephelerinde yuvarlak kemerli, dar – uzun ve yüksek pencereler tipik bir özellik göstermektedir. Cephelerde gerek pencere gerekse üçgen niř¹ üzerlerinde taş kabartma bezemelerle süslü, duvar yüzeyinden dışa taşkın, yarı dairesel - atnalı veya “Ω” omega harfine benzer kemer kullanımı erken dönemden itibaren görülmektedir. Dışa taşkın bu kemerlere literatürde kr kemer, sağır kemer, omega kemer, hafifletme kemeri, kuşatma kemeri, çevreleme kemeri, taçkemer gibi farklı kullanımlarda yer verilmiştir. Bu temel mimari özelliğin kökeni ve mimari rolü tam olarak bilinmemekle birlikte, kesme taş binalardaki rahatlatma

¹gen niş; kaynaklarda diedral nişler; iki düzlemli, iki kenarlı, v-açısı ifadelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Fakat bu nişler her zaman dihedral/v-açılı olmayıp, bazen düzleştirilmiş ve kavisli olarak tanımlanmıştır. Nişlerin st kısmı kabuk şekline benzetilerek, bazılarının kenar süslemeleri varken bazılarının ise tepe kısımlarının bezeli olduğu örnekler olduğu, kökenleri Ermeni mimarisine ait olmayıp Hristiyan ncesi yapılarda da kullanımının söz konusu olduğu belirtilir. Anlamsal olarak netlik kazanmamış olmakla birlikte malzeme tasarrufu, basit estetik seçimin yanı sıra büyük olasılıkla dış tarafta i yapıyı belirtmek için geleneksel bir ihtiyaa cevap olarak anlam kazanmıştır. (Thierry – Donabedian,1989:75). Doğu Anadolu Bölgesi mimarisi üzerine yapılan çalışmalar kapsamında “gen niş” ifadesi kullanımına denk olan “yırtmaç niş” ifadesi kullanılmıştır.

kemerlerini veya Greko-Romen nişlerinin kemerli çerçevesini anımsatmasının yanı sıra kornişler gibi koruyucu olabilme ihtimali ileri sürülmektedir. Ayrıca üst eğrilerinin üzerinde işlenen kalıplı kemerler olarak oyma süslemeler için tercih edilmiştir. Bu bağlamda fonksiyonel bir amacının olup olmadığı tartışılabilirse de estetik amaç taşıdıklarını söylemek kaçınılmazdır. Bu kalıp kemerler kaynaklar ışığında iki tip olarak belirlenmiştir. Bunların ilki Suriye tipi, pencerelerin üç tarafını takip eden veya ortada dolgu kalıplı kemerli bir şekilde tanımlanırken; ikinci olarak Transkafkasya tipi ise üst tabanında dolgu kalıplı kemerli ve iki bant halinde yatay olarak uzatılmış şekilde tanımlanmıştır. Ermeni arkeologlarına göre, ikinci tipte kemerler “taç” ve yatay olarak uzatılan iki şerit “kanat” kavramlarının kullanımı ile ifade edilmiştir. Bu açıklamalara ek olarak, genellikle kalıplanmış (dekoratif) kemerlerin genişliğinden daha dar olan bir boşluğun kemerler ve pencereler arasında bırakıldığı, kanatların uzunluklarının önemli ölçüde değişken olduğu, kalıplamanın genişliğinin kemerler ve kanatlarda sabit olduğu ayrıca kanatların eksik olabileceği örneklerin de olabileceği ileri sürülmüştür (Thierry – Donabedian, 1989: 58-59,75). Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda ve çalışma alanı gereği; cephelerde gerek pencere gerekse üçgen niş üzerlerinde yer alan bu kemerler için “taçkemer” ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

Van İli Hristiyan dini mimarisi kapsamında ele alınan taçkemer plastik bezemeleri; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi, Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi, Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi ve Argelon Manastırı Surp Asvazdzadin Kilisesi’nde tespit edilmiştir. Söz konusu bezemeler; cephelerde gerek pencere gerekse üçgen niş üzerlerinde bir süs kemeri uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplamda on sekiz adet taçkemerin taç ve kanat bordür yüzeylerinin yanı sıra alt süsleme şeritleri motif ve kompozisyon açısından detaylı olarak incelenmiş, görsel ve teknik olarak belgelendirilerek sanat değerleri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır.

VAN İLİ HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİNDE GÖRÜLEN TAÇKEMER BEZEME PROGRAMI

Cephe süsleme programı düzenlemesinde gerek pencere gerekse üçgen niş üzerleri yarım daire planlı kemerler bordürlerle taçlandırılarak cephe hareketlendirilmiştir. Bu bordürler cephe yüzeyinden 0.10 m. çıkıntı yapmaktadır. Cephelerde yer alan yarım daire açıklıklı pencere ve üçgen niş üzerlerini taçlandıran yarım daire planlı taçkemerlerin taç kısmı ve yanlara doğru uzatılmış kanat bordür yüzeylerinin yanı sıra kemerlerin alt kısmındaki şeritler bezenmiştir. Çalışmamız kapsamında; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi (3 adet), Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi (13 adet), Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi (1 adet) ve Argelon Manastırı Surp Asvazdzadin Kilisesi’nde (1 adet) olmak üzere toplamda 18 adet taçkemer plastik bezeme tespit edilmiştir.

Taçkemer plastik bezemelerin ele alınışında yapılar; bulundukları ilçelerin alfabetik sıralamasına göre verilmiş, taçkemer tanımlamaları ise yapılarda batı cepheden başlanmış kuzey cepheden sonlandırılmıştır.

1. SAİNT EJMIACİN (SORADIR) KİLİSESİ

Van’ın Başkale İlçesi’nin yaklaşık 40 km. kuzeyinde bulunan Yanal (Soradır) köyü’nde yer almaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının inşa tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Yapıyı tarihlemeye yönelik herhangi bir somut kaynak verinin olmaması sebebiyle de, kilisenin gerek mimari gerekse bezeme

zelliklerinin Vaspurakan eyaletinde inşa edilen kiliselerle birbirine olan benzerliğinden dolayı 7.yy – 9.yy ortası aralığında yapılmış olduğu düşünülmektedir (Thierry– Donabedian,1996: 170,577). Ayrıca günümüzde yok olmuş bir yazıta göre kilise, 1681 yılında hacı (yolcu) Saro tarafından (büyük kapı, tambur ve kubbe) restore edilmiştir (Thierry – Donabadian, 1989: 577).

Batı Cephesinde; cephe yüzeyinde bulunan yarı dairesel açıklıklı dar ve uzun tutulmuş dikdörtgen formlu pencerenin kalan izlerinden alınlığının yüzeyinde i içe geçmiş yuvarlaklar içerisinde sekiz ta yaprakla stilize edilmiş gl bezek motifi süsleme olgusunun varlığı anlaşılmaktadır. stten, dışa taıntılı bir takemerle kuatılmı olan pencerenin taçkemerinin ta ve eritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde uçları halkalı çift yivli atnalı kemer dizisi motifi kullanılmıştır ve yine izlerden anlaşıldığı üzere her atnalı motif i arasında eşkenar dörtgenler yer alır. Söz konusu kemerin alt kısmındaki süsleme eridine ise di çentiği dizisi ile oluşturulan motif ilenmitir (Foto. 1 – iz. 1).

Doğu Cephesinde; cephe yüzeyinde bulunan yarı dairesel açıklıklı dar ve uzun tutulmuş dikdörtgen formlu pencerenin kalan izlerden pencere alınlığında süsleme olgusunun varlığı algılanmakla birlikte aınmalardan dolayı tanımlanamamaktadır. stten, dışa taıntılı bir ta kemerle kuatılmı olan pencerenin taçkemerinin ta ve eritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde, iki sıra düz silme arasına yerleştirilmiş atnalı kemer dizisi motifi kullanılmıştır. Söz konusu kemerin alt kısmındaki süsleme eridine ise dikey olarak ters dönmüş küçük kalp dizilerinin oluşturduğu motif ilenmitir (Foto. 2 - iz. 2).

Kuzey Cephesinde; cephe yüzeyinde yer alan yarı dairesel açıklıklı dar ve uzun tutulmuş dikdörtgen formlu pencereyi üstten dışa taıntılı bir taçkemer kuatmaktadır. Taçkemerin ta ve eritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde, iki sıra düz silme arasına yerleştirilmiş dört yapraklı stilize kıvrık yarım palmet motifleri sağa dönük şekilde ilenmitir. Yarım palmet motiflerinin ard arda dizilimiyle birbirini takip etmesi sonucu aralarında kalan boşluklar ise küçük üçgen yaprak uçlarıyla oluşan bitkisel düzenlemeler ile tezyin edilmiştir. Söz konusu kemerin alt kısmındaki süsleme eridine ise dikey olarak ters dönmüş küçük kalp dizisi motifine yer verilmiştir (Foto. 3- iz. 3).

2.AKDAMAR MANASTIRI KUTSAL HA KİLİSESİ

Van Gölü’nün güneyinde kıyıdan yaklaşık 4km. uzaklıkta bulunan Geva İlçesi sınırları kapsamında Akdamar Adası’nda yer alır. Akdamar Adası’ndaki Kutsal Haç Kilisesi, 908 tarihinde Vaspurakan Kralı olan I. Hacik Gagik tarafından 915-921 tarihleri arasında Mimar Manuel’e bir saray kompleksinin kilisesi olarak yaptırılmıştır (Thierry– Donabedian,1989:171-172,475-476; ney, 1989:3-9).

Batı cephesi; cephe merkezinde yer alan yarım daire açıklıklı pencere yarım daire planlı takemerle çevrelenmiştir. Taçkemerin ta ve eritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde, asma kıvrımları arasında altlı üstlü düzenlenen yarım palmet motifleri; kemerin alt kısmındaki süsleme eridine ise birbirini takiben sarmal bir dizilimin oluşumu arasında yaprak motifleri yer alır (Foto. 4 - iz. 4).

Ayrıca cephenin merkezindeki pencerenin her iki yanında simetrik olarak yapılmış ve iki kademe halinde düzenlenmiş yarım daire açıklıkla sonlanan iki adet üçgen niini yarım daire planlı taçkemer çevrelemektedir. Taçkemerin ta ve eritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeyleri, nar ağacı ve yaprak motiflerinin devamında taçkemerin kilit taına doğru palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Kemerin alt kısmındaki süsleme şeridi ise birbirini takiben

sarmal bir dizilimin oluşunu arasında yarım palmet motifleriyle evrenmiştir (Foto. 5/6 - iz. 5/6).

Her iki nişin taçkemer düzenlemesi aynı süsleme formunu yansıtma ile birlikte taçkemer kilit taşı süslemeleri noktasında farklılık göstermektedir. Cephenin güneyinde yer alan nişin taçkemer kilit taşında zambak formu palmetler yer alırken; kuzeyinde yer alan nişin taçkemer kilit taşında figürlü süslemelere yer verilmiştir.

Güney Cephesi; cephenin güneybatı köşe nişinde ve güneydoğu köşe nişi yan yüzeyinde yer alan yarım daire açıklıklı pencereler yarım daire takemerle taçlandırılmıştır. Güneybatı köşe nişinde yer alan pencerenin taçkemerinin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde; çift yivli kıvrımlı örgülerin içerisinde palmet ve üzüm motifleri ardı sıra gelecek şekilde işlenmiştir. Takemerlerin alt kısmındaki süsleme şeridini ise birbirini takiben sarmal bir dizilim oluşturan yaprak motifleri çevrelemektedir (Foto. 7 - iz. 7).

Güneydoğu köşe nişi yan yüzeyindeki pencere taçkemerinin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeyleri kıvrımlı yarım palmet motifleri ile bezenmiştir. Bu taçkemerin alt kısmında süsleme şeridine yer verilmemiştir (Foto. 8 - iz. 8).

Doğu Cephesinde; cephenin merkezinde yer alan yarım daire açıklıklı apsis yarım yuvarlağı penceresi yarım daire planlı takemerle çevrilidir. Taçkemerin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerine, asma kıvrımları arasında altlı üstlü düzenlenen yarım palmet ve üzüm motifleri işlenmiştir. Kemerin alt kısmındaki süsleme şeridi ise birbirini takiben sarmal bir dizilimin oluşunu arasında yaprak motifleriyle evrenmiştir (Foto. 9 - iz. 9).

Pastoforion odalarına açılan pencerelerden; güneyinde yer alan yarım daire açıklıklı pencereyi çevreleyen taçkemerin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerine, çift yivli kıvrımlı örgüler içerisinde palmet motifleri işlenmiştir. Kemerin alt kısmındaki süsleme şeridini ise birbirini takiben sarmal bir dizilim oluşturan yaprak motifleri evremektedir (Foto. 10 - iz. 10).

Kuzeyde yer alan yarım daire açıklıklı pencere taçkemerinin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde asma kıvrımları arasında altlı üstlü düzenlenen yarım palmet ve üzüm motiflerine yer verilirken; kemerin alt kısmındaki süsleme şeridinde birbirini takiben sarmal dizilim oluşturan üç yapraklı yarım palmet motiflerine yer verilmiştir (Foto. 11 - iz. 11).

Ayrıca cephede; üçgen nişlerin üzerlerinde yarım daire planlı taçkemer plastik bezemelere yer verilmiştir. Söz konusu taçkemerlerin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde nar ağacı ile yaprak motiflerine yer verilirken, taçkemerlerin kanatlarının birleştiği noktanın bordür yüzeyinde de palmet motiflerine yer verilmiştir. Kemerlerin alt kısmındaki süsleme şeridini ise birbirini takiben sarmal dizilim oluşturan üç yapraklı yarım palmet motifleri tamamlar (Foto. 12/13 - iz. 12). Bu takemerlerden gneydekinin bir kısmı aşınmış durumda olduğundan detayda kuzey yırtmaç nişin görseline yer verilmiş olup, çizim de bu görsel üzerinden tamamlanmıştır.

Kuzey Cephesinde; cephenin merkezinde yer alan yarım daire açıklıklı pencereyi çevreleyen yarım daire planlı taçkemerin ta ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeyi; birbirlerine düğümlü dairelerin içinde yatay yönde stilize palmet motifleriyle bezenmiştir. Söz konusu kemerin alt kısmındaki süsleme şeridinde ise birbirini takiben sarmal bir dizilimin oluşunu arasında yarım palmet motifler dolanmaktadır (Foto. 14 - iz. 13).

Ayrıca cephenin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe nişlerinde birer pencere vardır. Yarım daire açıklıklı bu pencereler yarım daire taçkemerle taçlandırılmıştır. Ancak pencerelerde taçkemer düzenlemesi stil ve süsleme formu açısından farklılık arz eder. Bunlardan kuzeydoğu köşe nişi yüzeyinde yer alan pencere taçkemerinin taç ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde örgü motifi bezemesi; kemerin alt kısmındaki süsleme şeridinde ise birbirini takiben sarmal bir dizilimin oluşumu arasında yarım palmet motifi bezemeleri işlenmiştir (Foto. 15 - Çiz. 14).

Bir diğeri kuzeybatı köşe nişi yüzeyinde yer alan pencere taçkemerin taç bordür yüzeyi kıvrım yaparak oluşturulmuş (yan görünümlü) yarım palmet potifleri ile bezenmiştir (Foto. 16 - Çiz. 15). Bu taçkemerde şeritlerle yanlara doğru uzatılan kanatlar ile alt süsleme şeridine yer verilmemiştir.

3. SAINT RESURRECTION (DEVEBOYNU) MANASTIRI KİLİSESİ

Van Gölü'nün güneyindeki Alacabük Dağı'nın kuzeydoğusunda göle doğru uzanan Deveboynu yarımadasının ucunda yer almaktadır. Manastır yapılarının inşa tarihini bildiren herhangi bir kitabe veya tarihi bilgi bulunmamaktadır. Ancak kilisenin plan tipi ve mimari özelliklerinin, Ermenistan'daki Biwrakan Manastırı'nda bulunan ve 920 tarihinde yapılmış olan Yovhannes (Saint John) Kilisesi'nin plan tipi ve taşıyıcı sistemine olan benzerliğinden X. yy'a tarihlendirilmektedir (Thierry – Donabedian, 1989: 171, 503-504; Karaca, 2004: 229-232).

Doğu cephesi; cephe yüzeyinde yer alan yarım daire açıklıklı dar ve uzun tutulmuş dikdörtgen formlu pencereyi üstte bir taç kemer kuşatmaktadır. Taçkemerin taç ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde tuğlalarla biçimlendirilmiş testere dişi dizisi bezemelere yer verilmiştir. Bu taçkemerde alt süsleme şeridine yer verilmemiştir (Foto. 17). Testere dişi dizisi bezemeler dikdörtgen formlu pencerenin alt kısmına da işlenmiştir.

Ayrıca taçkemerin; kemer ekseni ve yanlara doğru uzatılmış olan kanatlarının üst kısmında tuğlalarla küçük üçgen nişlerle cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

4. ARGELAN (ARKELAN) MANASTIRI SURP ASVADZADZİN KİLİSESİ

Van'ın Muradiye İlçesi'nin batısında Van Gölü'nün kuzeydoğu ucuna yakın bir konumda yer almaktadır. Yukarı Manastır'ın bir parçası olarak kurulmuş olan Surp Asvadzadzın Kilisesi'nin günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının inşa tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Yapının tarihi yayınlarda 11-12.yy olarak belirtilmektedir (Thierry–Donabedian, 1989: 188-194).

Doğu Cephesi; cephe yüzeyinde yer alan yarım daire açıklıklı dar ve uzun tutulmuş dikdörtgen formlu pencereyi üstte bir taç kemer kuşatmaktadır. Görselinden; taçkemerin taç ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeylerinde herhangi bir bezemeye yer verilmemiş olup, sade bir görünüme sahip olduğu söylenebilmektedir (Foto. 18).

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Bu makalemizde; Hristiyan Ermeni mimarisi yapılarından “Van İli Hristiyan Dini Mimarisi Cephe Süsleme Programı: Taçkemer Plastik Bezeme Örnekleri” incelenmiştir². Çalışılan taş bezemeler; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi (7.yy - 9. yy ortası ?), Akdamar Manastırı Kutsal

² Van'daki Hristiyan dini mimarisine ait plastik süslemelerde görülen bitkisel ve geometrik motifler hakkında detaylı bilgiler için bkz. (Yıldız, 2017).

Haç Kilisesi (915-921), Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi (10.yy) ile Argelon Manastırı Surp Asvadzadzin Kilisesi (11-12.yy)'nde tespit edilmiştir.

Konumuz kapsamında ele alınan taçkemer plastik bezemeleri; tespit edilen yapıların cephe programı düzenlemesinde pencere ve üçgen niş üzerlerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu taçkemer plastik bezemeleri: Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi'nde batı, doğu ve kuzey cephesi pencere üzerlerinde olmak üzere 3 adet; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi'nde batı, doğu, kuzey cephesi - güneybatı, kuzeydoğu, kuzeybatı köşe nişi – güneydoğu köşe nişi yan yüzeyi, pastoforion odalarının pencere üzerleri ile batı ve doğu cephesi kuzey – güney üçgen niş üzerlerinde olmak üzere 13 adet; Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi'nde doğu cephe merkez pencere üzerinde 1 adet; Argelon Manastırı Surp Asvadzadzin Kilisesi'nde doğu cephe merkez pencere üzerinde 1 adet olmak üzere toplamda 18 adet taçkemer plastik bezeme tespit edilmiştir.

İncelenen taçkemer plastik bezemelerinde görülen süsleme programı bitkisel ve geometrik süslemeler üzerine temellendirilmiştir. Süslemeler kompozisyon ve motif açısından değerlendirildiğinde ise, bitkisel kompozisyonlarda palmet³, yaprak ve meyve (üzüm-nar) motiflerinin⁴ kullanımı gözlemlenmiştir. Geometrik kompozisyonlarda⁵ ise atnalı kemer, dış çentiği, kalp, testere dişi (zikzak) dizisi gibi basit geometrik bezeme kullanımının yanı sıra geometrik örgüler (dügümler)'in düzenlemeyi oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu süslemelerin kullanımı kapsamında figürlü süslemelere de rastlanmaktadır.

Çalışmamız kapsamında cephe programı düzenlemesinde yer alan taçkemer plastik bezemelerinin değerlendirme ve karşılaştırmasını yaparken kompozisyon düzenlemesini oluşturan motifler; taçkemerin taç ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeyi ile taçkemerin alt kısmındaki süsleme şeridi başlıkları altında kategorize edilmiştir.

³ Stilize edilerek doğadaki yapısından uzaklaştırılmış hali ile mimari süslemede her örnekte farklı tipleri ile karşımıza çıkan palmet, en klasik haliyle bir sapın iki tarafında simetrik olarak sıralanmış uzunca yapraklardan oluşan bitkisel bir bezemedir. Eski kadim uygarlıkların sanat eserlerinden günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir bezeme ögesidir (Sözen-Tanyeli, 2005: 184). Ermeni ve Sasani örneklerinde kullanılan kenger ve palmetlerin stillerinin yorumlanması görüntü boyutunda aynı tutulmuştur. İkonografik, grafiksel, üslup hatta anlamsal paralellikler sadece iki desen arasındaki benzerlikler ile ifade edilmektedir. Bu noktada Hristiyan kültüründe ölüm üzerine zafer, sembolik olarak dürlürlük ve ölümsüzlüğün ifadesidir. Bkz.[<http://actual-art.org/files/sb/05/24-Mikaelyan.pdf>]. Ele aldığımız örneklerde; klasik formlara kıyasla oldukça stilize edilerek çeşitlendirilen türleri arasında yan görünümü/ yarım palmet motifleri ağırlıklı olarak işlenmiştir.

⁴ Hristiyan kültürü ve ayinlerinin ayrılmaz ve kutsal bir parçası olarak önemli bir yer edinmiştir. Ekmek ve şarap ayini (evharistaya); İsa'nın havarileriyle yediği son akşam yemeği anısına yerine getirilen Hristiyanlık'ta önemli ikinci sakramenttir. Hristiyanlık inancına göre İsa'da yaşamak ve onda saklı kalmak anlamlarına gelir, böylece günahlardan arınma, temizlenme, mükemmellik yolunda ilerleme ve kurtuluşun gerçekleşebileceğine inanılan ifadeleri barındırmaktadır (Küleççi, 2010: 174-176). Genellikle bolluk ve bereket sembolü olarak ele alınmış olan nar aynı zamanda doğurganlığın, yaşamın, uzun ömrün, ölümsüzlüğün, süreklilik ve sonsuzluğun da simgesi olmuştur. Ayrıca üzüm; Ermeni Apostolik Kilisesi'nin beş büyük yortusundan biri olan Meryem Ana'nın Göğşe Alınışı'nın (Surp Asdvadzadzin) sembolü ve bu günün simgesidir. Ermeni kiliseleri, yılın ilk hasadına nispetle Khaghoğarhnutyun (üzüm okuma) töreninde bolluk, bereket için dua eder. Bakire Meryem'in "bütün azizlerin kraliçesi" olarak görülmesine binaen üzüm de "meyvelerin kraliçesi" olarak kabul edilir ve kutsanır (Tchilingirian, 2019: 51). Ele aldığımız örneklerde; üzüm ve nar motifleri kıvrımlı asma dalları ve arasında gerek palmet/yarım palmet gerekse yaprak motifleri ile birlikte kullanılmıştır.

⁵ İlk bakışta bütünlümlü formlar halinde karmaşık bir yapı içerisinde karşımıza çıkan, nokta ve çizgilerin oluşturduğu geometrik şekiller belirli bir düzenleme içinde geometrik kompozisyonları oluşturmaktadır. İnsanlık tarihinde her kültürde kullanılan geometrik şekiller, tanımlanma noktasında içeriğe bağlı olarak farklı kültür çevrelerinde özel birtakım anlamlar taşımıştır. Böylece geometrik bezemelere; dini, felsefi ve siyasi düşünceyle bağlantılı kozmolojik ve ikonografik anlamlar yüklenmiştir. Geometrik kompozisyonlar bir ölçüde dini arzuları anlatmanın bir yolu olmuştur (Mülayim,1982:70).

A. Taçkemerin taç ve şeritlerle yanlara doğru uzatılmış olan kanat bordür yüzeyine göre;

Bu başlık altında; bir motifin tek başına kullanımının yanı sıra bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemelerinin ağırlıklı olarak motiflerin birlikte kullanımıyla oluşturulduğu gözlenmektedir.

Palmet/yarım palmet motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi kuzey cephesi merkez pencere taçkemerinde çift şeritli birbirine düğümlü dairelerin içinde yatay yönde yer alan palmet motiflerine; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi batı cephesi, kuzeybatı köşe nişi ve güneydoğu köşe nişi yan yüzeyindeki pencere taçkemerleri ile Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi kuzey cephesi pencere taçkemerinde asma kıvrımları arasında altlı üstlü düzenlenen (yan görünümlü) yarım palmet motifleri kullanılmıştır (Foto. 14, 4, 16, 8, 3 – Çiz. 13, 4, 15, 8, 3).

Palmet/yarım palmet ve üzüm-nar motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi güney pastoforion (diakonikon) odası ve güneybatı köşe nişi pencere taçkemerinde çift yivli kıvrımlı örgü içerisinde ard arda gelecek şekilde palmet ve üzüm motiflerine yer verilmiştir. Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi doğu cephesi merkez ve kuzey pastoforion (prothesis) odası pencere taçkemerinde asma kıvrımları arasında altlı üstlü düzenlenen yarım palmet motifleri işlenmiştir. Aynı zamanda Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi doğu cephesi kuzey-güney üçgen niş taçkemerlerinde nar ağacı ile palmet motiflerine birlikte yer verilmiştir (Foto. 10, 7, 9, 11, 12, 13 - Çiz. 10, 7, 9, 11, 12).

Yaprak motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi batı cephesi kuzey-güney üçgen niş taçkemerlerinde kullanılan yaprak motifleri ile birlikte nar motiflerine yer verilmiştir. Aynı motifin kullanımıyla benzerlik görülürken taçkemer kilit taşı süslemeleri noktasında farklılık görülmektedir. Cephenin güneyinde yer alan üçgen nişin taçkemer kilit taşında zambak formu palmetler kullanılırken, kuzeyinde yer alan üçgen nişin taçkemer kilit taşında kuş figürleri kullanılmıştır. Bu noktada güney niş taçkemer kilit taşında bitkisel kompozisyon, kuzey niş taçkemer kilit taşında figürlü kompozisyon kendini göstermektedir (Foto. 5/6 – Çiz. 5/6).

Örgü motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi kuzeydoğu köşe nişi pencere taçkemerinde şeritlerin birbiri üstünden atlanarak geçirilmesiyle oluşmuş geometrik düzenleme söz konusudur (Foto. 15 – Çiz. 14).

Atnalı kemer dizisi motifleri; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi batı ve doğu cephesi pencerelerinin taçkemerinde kullanılmıştır. Aynı motifin kullanımıyla benzerlik görülürken batı cephesi pencere taçkemerindeki atnalı kemer dizisinin detayda uçlarının halkalı çift yivli olduğu görülmektedir (Foto. 1, 2 – Çiz. 1, 2).

Testere dişi (zikzak) motifleri; Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi doğu cephe pencere taçkemerinde kullanılmıştır (Foto. 18).

B. Taçkemerin alt kısmındaki süsleme şeridine göre;

Yarım palmet motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi kuzey cephesi, kuzey pastoforin (prothesis) odası, kuzeydoğu köşe nişi pencere taçkemerlerinin yanı sıra batı ve doğu cephesi kuzey-güney üçgen nişlerin taçkemerinde birbirini takiben sarmal bir dizilim oluşturmaktadır (Foto. 14, 11, 15, 5/6, 12, 13 - Çiz. 13, 11, 14, 5/6, 12).

Yaprak motifleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi batı ve doğu cephesi, güney pastoforin (diakonikon) odası ile güneybatı köşe nişi pencere taçkemerinde birbirini takiben sarmal bir dizilim oluşturmaktadır (Foto. 4, 9, 6, 7 - Çiz. 4, 9, 6, 7).

Dış çentiği dizisi motifi; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi batı cephe pencere taçkemerinde kullanılmıştır (Foto. 1 – Çiz. 1).

Kalp dizisi motifi; Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi doğu ve kuzey cephe pencerelerinin taçkemerinde ters dönmüş bir şekilde kullanılmıştır (Foto. 2, 3 – Çiz. 2, 3).

Ermeni mimarisi tarihsel sürecine paralel olarak çevre kültürlerden etkilenmiştir. Bu bağlamda Ermeniler; yakın ilişkiler içinde bulundukları, zaman zaman da hakimiyetleri altında kaldıkları 4.-6. yy arasındaki ilk süreçte Sasani, Antik Yunan, Suriye ve Bizans; 7.-13 yüzyıllar arasındaki süreçte ise Emevi, Abbasi ve Selçuklu gibi İslam ülkeleri ile etkileşim yaşamaları kaçınılmaz olmuştur. Çalışmamız kapsamında değerlendirmeye aldığımız cephe programı düzenlemesinde cepheleri taçlandıran taçkemer plastik bezemelerin kademeleri ve profillerine göre ayrımını yapmak mümkün olmuştur. Form bazındaki farklılıklar açısından taçkemerler öncesinde de belirttiğimiz üzere Suriye ve Transkafkasya tipi olarak iki türde belirlenmiştir. Erken dönem yapılarında uygulanan ve oymalı süslemelerin klasik tipte Suriye kaynaklı geleneğin devamcısı olarak bahsedilen bu unsurların⁶ ele aldığımız örnekler üzerinden form olarak Transkafkasya tipi olarak belirlenen türe daha yakın olduğu söylenebilir.

Yukarıda değinildiği üzere; genel özellikleri ile tanımladığımız ve örneklerini vermeye çalıştığımız taçkemer plastik bezemelerin Ermeni Sanatı'nda yüzyıllar boyunca ve çok geniş bir coğrafyada çeşitli türleriyle birlikte pek çok sayıda örnekleri mevcuttur. Örnekler sayısal verilerinin yanı sıra mimari plastik bezemeler açısından farklı türlerde tipolojik özellikler göstermektedir. Bu noktada çalışmamızda ele aldığımız taçkemer plastik bezemelerin kompozisyon ve motif açısından bütünsel olarak birebir örnekleri tespit edilememiştir. Ancak yine en yakın örnekleri Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı pencerelerindeki taçkemerlerde gözlenmektedir⁷. Bunlar;

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi; doğu cephesi merkez ve kuzey pastoforion (prothesis) odası pencere taçkemerleri ile Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi kuzey cephesi pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeylerine bezenen *yarım palmet* motiflerinin benzerlerine Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı güney, güneydoğu, kuzeydoğu, kuzey pencere üzerlerindeki taçkemerlerin taç ve kanat bordür yüzeylerinde rastlanmaktadır (Foto. 16, 8, 3, 19, – Çiz. 15, 8, 3). Ayrıca yarım palmet motiflerinin benzerleri batı ve doğu cephesi, güney pastoforion (diakonikon) odası ile güneybatı köşe nişi pencere taçkemerlerinin alt süsleme şeridinde işlenmiştir (Foto.14, 11, 15, 5/6, 12, 13 - Çiz. 13, 11, 14, 5/6, 12).

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi kuzey cephesi merkez pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeylerine bezenen *çift şeritli birbirine düğümlü dairelerin içinde yer alan palmet motiflerinin* benzerine Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı doğu pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeyinde rastlanmaktadır (Foto. 4, 20 – Çiz. 4).

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi kuzeydoğu köşe nişi pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeyine bezenen *örgü motifinin* benzerine Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı kuzey pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeyinde rastlanmaktadır (Foto. 15, 21 – Çiz. 14).

⁶ Detaylı açıklamalar için bkz. (Mango,2006: 145-157).

⁷ Kubbe Kasnağı taçkemer plastik bezemeleri çalışmamızı sınırlandırabilmek adına konu kapsamı dışında tutulmuştur. Bu noktada benzerlik gösteren örnekler hakkında daha detaylı açıklamalar için bkz. Yıldız, 2016: 232-264.

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi batı cephesi kuzeyinde yer alan üçgen niş üzerindeki taçkemerin kilit taşında işlenmiş olan **figürlü bezeme** açısından Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı güneybatı pencere taçkemerinin taç ve kanat bordür yüzeyindeki bezeme ile ortak özellik göstermektedir (Foto.5, 22 – Çiz. 5).

Her ne kadar kompozisyon ve motifler aynı düzenlemede (taç ve kanat bordür yüzeyi ile kemerin alt kısmındaki süsleme şeridi) benzer özellikler gösteremeyecek olsalar da, taçkemerlerin gerek cephe programı düzenlemesi noktasında kullanımları gerekse form açısından benzerliklerin ve farklılıkların yansımaları açısından Ermeni ve Gürcü Mimarisi'nden taçkemer plastik bezemeler; seçilen birkaç örnek üzerinden (görsel) aşağıdaki tablolarda verilmiştir. Bu örneklerin yanı sıra form açısından ilişki kurabilmek adına Suriye Mimarisi'nden seçilmiş örneklerle birlikte çalışmanın bütününde aynı zamanda çevresel etkilerle olan bağlantısı da verilmeye çalışılmıştır (Tablo.1-3).

Taçkemer plastik bezemelerine; Ermeni Mimarisi'nde Talin Katedrali (5-7.yy), Hripsime Kilisesi (618), Mastara Surp Hovhannes Kilisesi (7.yy), Mren Kilisesi (7.yy), Sisian Surp Hovhannes Kilisesi (675), Talish Kilisesi (660 – 670), Şirakavan Kilisesi (890-914), Tatev Manastırı (10-11.yy), Ani Katedrali (1001), Kızıl (Dprevank/Karmirvank) Kilise (10-13.yy), Surp Arak'elots (Havariler) Kilisesi (932-937); Gürcü Mimarisi'nde Cvari Kilisesi (590-640), Ateni Sion Kilisesi (7.yy), Samşvilde Sion Kilisesi (8.yy), Kumurdo Katedrali (10.yy), Svetitshoveli Katedrali (11.yy), Hamamlı (Dolishana/Doliskana) Kilisesi (937-954), İşhan Manastır Kilisesi (954-955), Altıparmak (Barhal/Parhali) Manastır Kilisesi (958-973), Çamlıyamaç (Öşvank/Öşki) Kilisesi (963-973), Bağbaşı (Haho/Hahuli) Kilisesi (976-1001), Bulanık (Yeni Rabat) Manastır Kilisesi (10-11.yy), Tekkale (Dörtkilise/Dörtlülkilise) (10-11.yy), Çengelli Kilisesi (10-11.yy), Cevizli (Tbeti) Manastır Kilisesi (10-13.yy) gibi örneklerde pencere üzerlerinde kullanımı karşımıza çıkmaktadır (Sağır, 2008.; Kadiroğlu– İşler, 2010.; Bayram, 2005.; Korkut, 2016.).

5. Sonuç

Çalışmamız kapsamında verilen bilgiler doğrultusunda Hristiyan Ermeni mimarisi plastik bezeme alanlarından biri olan taçkemerler hakkında aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Ermeni mimarisinde görsel etkiyi taçlandırmak amacıyla pencere ve üçgen niş üzerinde bir süs kemeri uygulaması, taçkemerler üzerinden vurgulanmıştır. Bu bağlamda Ermeni dini mimarisinde mimari plastik süslemeler olarak yapıların cephe ve kubbe kasnağı düzenlemesinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bezeme örnekleri sayısal verilerin yanı sıra kompozisyon ve motif açısından çeşitlilik gösterdiğinden konuyu sınırlandırmak adına bu çalışmayla sadece cephe programı düzenlemesini oluşturan taçkemer plastik bezemeleri ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Cephe düzenlemelerinde oran ve orantılara dikkat edildiğinde, yapıların mimari özelliklerinin bir yansıması olarak üçgen nişler konch aralarına pencereler ise konch merkezine denk gelecek şekilde cephede konumlandırılmıştır. Bu noktada ele alınan taçkemer plastik bezemelerin üçgen niş üzerinde kullanımı sadece Akdamar Kutsal Haç Kilisesi batı ve doğu cephesinde tespit edilmiştir.

Yapıların cephelerinde pencere üzerinde kullanılan taçkemer plastik bezemeleri taşın şekillenmesiyle oluşturulmuşken, Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi doğu

cephe pencere taçkemerleri tuğlaların biimlendirilmesiyle elde edilmiş olduğundan malzeme kullanımı ile farklı bir örnek olmuştur.

Taçkemer plastik bezemeler; “ta” ve yatay olarak uzatılan iki şerit halinde “kanat” bordür yüzeylerinin yanı sıra alt kısmındaki süsleme şeridine işlenmiştir. Bu çalışmayla bu formdaki taçkemer bezeme örnekleri ile kanat ve alt kısmındaki süsleme şeridine sahip olmayan taçkemer bezeme örnekleri ortaya konmuştur.

Takemerler bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemesinde çeşitli motiflerle zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Bu noktada taçkemerler; ta ve kanat bordür yüzeylerinin yanı sıra alt kısmındaki süsleme şeridi yüzeyine göre farklı tipolojik özellikler göstermektedir. İncelenen taçkemer plastik bezemeler üzerinden benzerlikler ve farklılıklar bu çalışmayla birlikte ortaya konularak tipolojik sınıflaması yapılmıştır.

Taçkemer plastik bezemelerinde; bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemesinde palmet, yarım palmet, yaprak, üzüm, nar, şeritlerle oluşturulmuş örgü, atnalı, testere dişi, dişi çentiği dizisi, kalp dizisi gibi motiflerin kullanımı yoğunluktadır. Bu motifler ölüm üzerine zafer, sevgi, şefkat, fedakarlık, dürüstlük, bolluk ve bereket, süreklilik ve sonsuzluk, yeniden yaşama dönüş, diriliş, ölümsüzlük gibi dini inançlarla ilişkili ortak anlamlar barındırmaktadır. Bu bağlamda cephelere khareketlilik kazandıran taçkemer plastik bezemelerin sadece dekoratif amaçlı değil, aynı zamanda sembolik amaçlı kullanımı dikkat çekmektedir. Ayrıca antik kökenli motiflerin daha stilize biçimler kazandırılarak kullanımı bölgede kültürler arası etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır.

Türki’yenin kültürel mirası içinde yer alan bu mimari eserlerin objektif ve bilimsel metodlarla yapılan çalışmalar ile incelenip araştırılması, yüzyıllar boyu i ie yaşamış farklı inana sahip toplumlar arasındaki kültürel ve sanatsal etkileşimi ortaya koymasından açısından da önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Bayram, F. (2005), Artvin’deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi. İstanbul: Ege Yayınları.
- Kadiroğlu, M. – İşler, B. (2010), Gürcü Sanatının Ortaçağı. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Dağıtım Yayın Basım Ltd. şti.
- Karaca, Y. (2004), Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Külekçi, C. (2010), Sosyo-Kültürel Açıdan Ermeniler ve Türkler [İstanbul Ermenileri]. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Korkut, T. (2015), Artvin ve Erzurum İllerindeki Bagratlı Dönemi Hristiyan Dini Mimarisinde Taş Bezeme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Mango, C. (2006), Bizans Mimarisi. Ankara.
- Mlayım, S. (1982), Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler. Selçuklu ağı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ney, G. (1989), Akdamar Kilisesi (Aght’amar). Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Sağır, G. (2008), Kars ve Çevresi Kral Abas (928-953) Dönemi Kiliseleri: ‘Surp Arak’elots Kilisesi’ ve ‘Kümbet Kilise’, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sözen, M.–Tanyeli, U. (2005), Sanat ve Kavram ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Thierry, J.M. – Donabedian, P. (1989), Armenian Art. Newyork: A Times Mirror Company.
- Tchilingirian, H. (2019), Ermeni Kilisesi: Kısa Bir Giriş (Çev. Lora Sarı). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Yıldız, E. (2016), “Akdamar Adası Kutsal Haç Kilisesi Kubbe Kasnağı Pencerelerindeki Taş Süslemeler” Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 31, s. 232 - 264.
- Yıldız, E. (2017). Van’daki Hristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Erişim Tarihi: [http://actual-art.org/files/sb/05/24-Mikaelyan.pdf], Erişim Tarihi: 22.02.2016
- Erişim: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Backside_of_Simeon_(48704377).jpg], Erişim Tarihi: 21.06.2020.
- Erişim: [http://www.thais.it/architettura/Bizantina/highres/Foto_151.htm], Erişim Tarihi: 21.06.2020.
- Erişim: [https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g666440-d8145901-Reviews-Saint_Hripsime_Church-Vagharshapat_Armavir_Province.html], Erişim Tarihi: 22.06.2020.
- Erişim: [https://gezimanya.com/GeziNotlari/teleferikle-masalsi-bir-yolculuk-tatev], Erişim Tarihi: 22.06.2020.
- Erişim: [https://www.wikiwand.com/tr/Sam%C5%9Fvilde], Erişim Tarihi: 23.06.2020.
- Erişim: [https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/Le-Monastere-d-Arkalan-ou-de-Saint-Etienne-de-Pergri/], Erişim Tarihi: 27.04.2020.

FOTOĞRAFLAR VE ÇİZİMLER

Foto. 1– Çiz. 1: Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi, batı cephesi pencere taçkemerli

Foto. 2 - Çiz. 2: Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi, doğu cephesi pencere taçkemer

Foto. 3 - Çiz. 3: Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi, kuzey cephesi pencere taçkemer

Foto. 4 - Çizim. 4: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, batı cephesi, merkez pencere taçkemer

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 5 - izim. 5: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, batı cephesi kuzey yırtmaç niş taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 6 - izim. 6: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, batı cephesi güney yırtmaç niş taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 7 - izim. 7 : Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, güneybatı köşe nişi pencere taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 8 - izim. 8: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, güneydoğu köşe nişi yan yüzeyindeki pencere taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 9 - iz. 9: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, doğu cephesi, merkez pencere taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 10 - iz. 10: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, doğu cephesi, güney pastoforion odası (diakonikon) pencere taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 11 - iz. 11: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, doğu cephesi, kuzey pastoforion odası (prothesis) pencere taçkemerı

Foto. 12: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, doğu cephesi, güney – kuzey yırtmaç nileri taçkemerı

24.04.2016
E.YILDIZ - E. KARADENİZ

Foto. 13 - Çiz. 12: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, doğu cephesi, kuzey yırtmaç niş taçkemer

24.04.2016
E.YILDIZ - E. KARADENİZ

Foto. 14 - Çiz. 13: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, kuzey cephesi, merkez pencere taçkemer

05.05.2015
E.YILDIZ - E. KARADENİZ

Foto. 15 – Çiz. 14: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, kuzeydoğu köşe nişi pencere taçkemer

24.04.2016

E.YILDIZ - E.KARADENİZ

Foto. 16 - iz. 15: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi, kuzeybatı ke nii pencere taçkemerı

Foto. 17: Saint Resurrection (Deveboynu) Manastırı Kilisesi, dou cephe pencere takemerı

Foto. 18: Argelon Manastırı Surp Asvadzadzin Kilisesi, doğu cephe pencere takemerı

Foto. 19: Akdamar Kutsal Ha Kilisesi kubbe kasnağı gneydoğu pencere takemerı

Foto. 20: Akdamar Kutsal Ha Kilisesi kubbe kasnağı doğu pencere takemerı

Foto. 21: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı batı pencere taçkemerı

Foto. 22: Akdamar Kutsal Haç Kilisesi kubbe kasnağı güneybatı pencere taçkemerı

Qal'at Saman, Doğu Bazilikası
doğu cepheden taçkemerlere bakış

Qalbloseh Bazilika, güneydoğudan
taçkemerlere bakış

Tablo.1: Suriye Mimarisi'nde Taçkemer Plastik Bezeme rnekleri

Hripsime Kilisesi,
kuzeybatıdan taçkemerlere bakış

Mastara Surp Hovhannes Kilisesi,
kuzeybatıdan taçkemerlere bakış

Tatev Manastırı,
güneybatıdan taçkemerlere bakış

Tatev Manastırı, taçkemer plastik bezeme
detayı

Surp Arak'elots (Havariler) Kilisesi
güney cepheden taçkemerlere bakış

Surp Arak'elots (Havariler) Kilisesi
taçkemer plastik bezeme detayı

Tablo.2 : Ermeni Mimarisi'nde Taçkemer Plastik Bezeme Örnekleri⁸

⁸Mastara Surp Hovhannes Kilisesi, Surp Arak'elots (Havariler) Kilisesi genel görünüşleri ile Surp Arak'elots (Havariler) Kilisesi ve Tatev Manastırı taçkemer plastik bezeme detayı görselleri: Güner Sağır, 2008: Levha 74 b, 15 a, , 52 a, 77 b.

Cvari Kilisesi, doğu cepheden taçkemerlere bakış

Kumurdo Katedrali, güney cepheden taçkemerlere bakış

Samşvilde Sion Kilisesi, doğu cepheden taçkemerlere bakış

Samşvilde Sion Kilisesi, doğu cephe taçkemer plastik bezeme detayı

Cevizli (Tbeti) Manastır Kilisesi kuzey ha kolu doğu kanadı taçkemer plastik bezeme detayı

İşhan Manastır Kilisesi, kuzey ha kolu eksenin batısındaki taçkemer plastik bezeme detayı

Altıparmak (Barhal/Parhali) Manastır Kilisesi, doğu cephesi diakonikon taçkemer plastik bezeme detayı

Bağbaşı (Haho/Hahuli) Kilisesi, batı cephesindeki taçkemer plastik bezeme detayı

Tablo.3: Gürcü Mimarisi'nde Taçkemer Plastik Bezeme rnekleri⁹

⁹ Cvari Kilisesi, Kumurdo Katedrali, Samşvilde Sion Kilisesi görselleri: Kadiroğlu –İşler, 2010: Resim.155 , 111, 53, ;Cevizli (Tbeti) Manastır Kilisesi, İşhan Manastır Kilisesi, Altıparmak (Barhal/Parhali) Manastır Kilisesi, Bağbaşı (Haho/Hahuli) Kilisesi görselleri: Korkut, 2016: Foto. 83, 135, 184, 455.